

II. STUDII, ARTICOLE, OPINII

CONSIDERAȚII REFERITOARE LA LEGATELE UNIVERSALE ȘI CU TITLU UNIVERSAL¹



Ioana NICOLAE

*Universitatea Transilvania din Brașov
Facultatea de Drept*

Abstract

The study dedicated to the bequest continues with the analysis of the universal bequest, as well as the universal title bequest. At the end of the study we indicated the mathematical calculation formulas that can make it easier the calculation of the corresponding share of the universal title bequest from the debts and tasks of the inheritance, these being a useful tool for law practitioners involved in succession cases.

Keywords: *bequest, will, universal bequest, universal title bequest.*

1. Considerații introductive

Art. 1054 C. civ. ne indică criteriile de clasificare ale legatelor. Astfel, „legatele sunt universale, cu titlu universal sau cu titlu particular. Legatul poate fi pur și simplu, cu termen, sub condiție sau cu sarcină”. Așadar, un prim criteriu are la bază obiectul legatului, iar cel de-al doilea criteriu are în vedere prezența sau absența modalităților care afectează liberalitatea făcută pe calea legatului. Principalul criteriu de clasificare al legatelor are în vedere obiectul acestora. În funcție de acest criteriu, clasificarea legatelor se face în: legate universale, legate cu titlu universal și legate cu titlu particular. În prezentul studiu ne vom apleca asupra legatului universal și asupra legatului cu titlu universal.

¹ Prezenta parte reprezintă o dezvoltare și adăugire la materialul publicat anterior în lucrarea intitulată *Devoluțiunea legală și testamentară a moștenirii*, Ed. Hamangiu, București, 2016.

Legatul universal are ca obiect întreaga avere a defunctului, ceea ce înseamnă că legatul universal conferă legatarului vocație la întreaga moștenire lăsată de defunct. Legatul cu titlu universal are ca obiect o parte din averea defunctului, conferind, așadar, vocație la o fracțiune din moștenirea defunctului. Prin comparație, observăm că între legatul universal și legatul cu titlu universal există doar o diferență cantitativă, legatarul universal având vocație la întreg patrimoniul succesoral, în vreme ce legatarul cu titlu universal are vocație doar la o fracțiune din acesta. Legatul universal și cel cu titlu universal au aceeași natură juridică. În schimb, legatul cu titlu particular are ca obiect bunuri determinate, privite *ut singuli*. Legatul cu titlu particular va conferi vocație legatarului numai cu privire la bunurile respective. Între legatul universal și cel cu titlu universal, pe de-o parte, și legatul cu titlu particular, pe de altă parte, există o diferență calitativă, de natură juridică. Astfel, legatarii universali și cei cu titlu universal sunt ținuți de datoriile și sarcinile moștenirii, întrucât ei moștenesc o universalitate [art. 1114 alin. (2) C. civ.], în timp ce legatarii cu titlu particular nu răspund, în principiu, pentru datoriile și sarcinile moștenirii, ei dobândind doar un drept determinat asupra unuia sau unor bunuri individualizate în cuprinsul testamentului [art. 1114 alin. (3) C. civ.].

2. Legatul universal

Potrivit art. 1055 C. civ., „legatul universal este dispoziția testamentară care conferă uneia sau mai multor persoane vocație la întreaga moștenire”. Actuala definiție a legatului universal a avut în vedere criticile formulate la adresa art.888 din Codul civil de la 1864. Astfel. Textul amintit prevedea că „legatul universal este dispoziția prin care testatorul lasă după moarte-i, la una sau mai multe persoane, universalitatea bunurilor sale”. Definiția legatului formulată de Codul civil de la 1864 a fost criticată în doctrină², arătându-se că în realitate, nu folosul efectiv cules (emolumentul) determină caracterul universal al legatului ci vocația conferită. Astfel, spre exemplu, chiar dacă testatorul instituie mai multe legate universale, legatarii nu vor culege fiecare întreaga masa succesorală, acest lucru nefiind posibil, însă vocația lor există în privința moștenirii, în întregul său.

Plecând de la critica enunțată, definiția oferită de art. 1055 C. civ. legatului universal se raportează corespunzător la vocația conferită de acesta. În alte cuvinte, legatul este universal când conferă vocație la întreaga moștenire. Nu trebuie pierdut din vedere faptul că legatul universal conferă legatarului o vocație eventuală la întreaga moștenire, și nu una efectivă.

Vocația la întreaga moștenire a legatarului universal nu înseamnă că acesta va culege în mod efectiv întreaga moștenire ori faptul că legatarul universal va primi

² M. Eliescu, *Moștenirea și devoluțiunea ei în dreptul RSR*, Ed. Academiei RSR, București, 1981, p. 253.

valoric cel mai mult din succesiune, raportat la alți moștenitori legali sau testamentari³. În esență, legatul universal conferă vocație la întreaga masă succesorală însă aceasta nu semnifică că legatarul va culege întregul emolument succesoral. Sau cum s-a subliniat în literatura de specialitate, nu emolumentul ci vocația determină caracterul universal al legatului⁴. Emolumentul efectiv cules de legatar se va identifica doar la deschiderea moștenirii. Astfel, în ipoteza în care testatorul a numit mai mulți legatari universali, aceștia dobândesc toți vocație la întreaga moștenire. La data decesului testatorului aceștia vor împărți moștenirea între ei în mod egal, dacă pot și vor să vină la moștenire. Dar, dacă, spre exemplu, unul dintre legatarii universali instituți de testator nu acceptă legatul sau dacă survine caducitatea unui legat universal făcut în favoarea unuia dintre legatarii universali, vocația la întreaga moștenire aparține celorlalți legatari universali instituți de testator, care făcând parte din aceeași categorie, vor împărți în mod egal emolumentul moștenirii, în temeiul dreptului de acrescământ. Ceea ce interesează din punctul de vedere al legatului universal nu este emolumentul efectiv cules, ci vocația, chemarea la întreaga moștenire conferită de legatul universal. Legatarul universal are vocație la întreaga moștenire, asemănător moștenitorului legal cu vocație concretă la moștenire, doar izvorul vocației este diferit, legea, respectiv testamentul⁵.

Vocația conferită de legatul universal nu este afectată de actele de dispoziție făcute de testator în timpul vieții sale, cum ar fi, spre exemplu, vânzarea anumitor bunuri⁶, instituirea unui legatar cu titlu particular printr-un testament ulterior, încheierea unui antecontract de vânzare-cumpărare, chiar cu legatarul universal în cauză etc., deoarece acestea nu au semnificația revocării legatului universal, ci aceste acte vor influența numai emolumentul ce va fi cules efectiv de legatar la decesul testatorului, cum de altfel și reintrarea bunurilor înstrăinate în patrimoniul defunctului, după întocmirea actului de ultimă voință, va conferi legatarului dreptul la acestea, deoarece ele se vor afla în patrimoniul succesoral la care are vocație⁷.

Legatul își păstrează caracterul universal chiar dacă legatarul vine în concurs cu moștenitorii legali rezervatari ai defunctului. Moștenitorii rezervatari sunt aceia care

³ J. Kocsis, P. Vasilescu, *Drept civil. Succesiuni*, Ed. Hamangiu, București, 2016, p. 140.

⁴ M. Eliescu, *Curs de succesiuni*, Ed. Humanitas, București, 1997, p. 246.

⁵ Fr. Deak, *Tratat de drept succesoral*, ed. a II-a actualizată și completată, Ed. Universul Juridic, București, 2002, p. 212.

⁶ Trib. jud. Cluj, dec. civ. nr. 1307/1982, în R.R.D. nr. 4/1983, p. 73. „Împrejurarea că după întocmirea testamentului prin care o persoană este instituită legatar universal defunctul a înstrăinat un imobil nu este de natură să ducă la concluzia ca testamentul a fost revocat în mod tacit, deoarece art. 923 C.civ. vizează numai legatele cu titlu particular”. Art. 923 din Codul civil de la 1864 este reluat în art. 1068 alin. (2) C.civ., care prevede că „Orice înstrăinare a bunului ce constituie obiectul unui legat cu titlu particular, consimțită de către testator, chiar dacă este afectată de modalități, revocă implicit legatul pentru tot ceea ce s-a înstrăinat”.

⁷ Trib. Suprem, col. civ., dec. nr. 1939/1972, în I.G. Mișuță, *Repertoriu de practică judiciară în materie civilă a Tribunalului Suprem și a altor instanțe judecătorești pe anii 1969-1975*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 212-213.

au dreptul la rezerva conferită lor de lege. Potrivit art. 1086 C. civ., „rezerva succesorală este partea din bunurile moștenirii la care moștenitorii rezervatari au dreptul în virtutea legii, chiar împotriva voinței defunctului, manifestată prin liberalități ori dezmoșteniri”. Reamintim că sunt moștenitori rezervatari soțul supraviețuitor, descendenții și ascendenții privilegiați ai defunctului.

Așadar, în ipoteza în care la moștenire vine legatarul universal în concurs cu moștenitorii rezervatari ai defunctului, acest aspect nu este de natură a transforma legatul universal într-un legat cu titlu universal, legatarul păstrând în continuare vocația sa la întreaga moștenire. În prezența moștenitorilor rezervatari care vin la moștenire este afectat doar emolumentul cules de legatarul universal. Este posibil însă ca moștenitorii rezervatari ai defunctului să nu vrea sau să nu poată veni la moștenire, situație în care legatarul universal va culege întreaga moștenire lăsată de defunct, nu doar cotitatea disponibilă.

În ceea ce privește emolumentul cules de legatarul universal, precizăm că acesta poate fi micșorat sau absorbit în întregime (acesta din urmă fiind numit legat universal fără emolument) de legatele cu titlu particular sau cu titlu universal și de datoriile sau sarcinile moștenirii. Având în vedere că, în ipoteza în care emolumentul este micșorat prin voința testatorului, s-a apreciat că nu ne aflăm în prezența unei revocări a legatului universal, soluția ar trebui să fie identică și în ipoteza în care legatele particulare sau cu titlu universal și datoriile și sarcinile absorb în întregime moștenirea. Așa cum s-a arătat în doctrină⁸, în această situație, instanța poate decide că de fapt testatorul nu a avut intenția de a desemna un adevărat legatar, ci un simplu executor testamentar, aspect care reprezintă o chestiune de interpretare a voinței testatorului. Dacă se stabilește acest lucru, înseamnă că de ineficacitatea legatelor vor profita moștenitorii legali ai defunctului, și nu executorul testamentar, care nu are calitatea de legatar universal. Chestiunea este discutabilă, cel puțin pentru ipoteza în care este vorba și de împrejurări ulterioare întocmirii testamentului ce conține legatul universal, în sensul că intenția testatorului ar fi dedusă din împrejurări ulterioare manifestării de voință⁹. De asemenea, s-a arătat în practica judiciară că unele instanțe au decis că nu există legat dacă persoana desemnată legatar nu culege foloase efective¹⁰. Aceasta opinie a fost exprimată și în doctrină, astfel s-a arătat că în ipoteza unui legat universal fără emolument se poate susține că legatul universal este o simplă aparență care acoperă realitatea desemnării unui executor testamentar¹¹. În ceea ce privește soluția conturată în doctrina și

⁸ C. Hamangiu, I. Rosetti-Bălănescu, Al. Băicoianu, *Tratat de drept civil român*, vol. III, Ed. All, București, 1998, p. 557, nota 1350.

⁹ G. Boroș, C.A. Anghelescu, I. Nicolae, *Fișe de drept civil*, ed. a 5-a, revizuită și adăugită, Ed. Hamangiu, București, 2020, p. 556.

¹⁰ M. Eliescu, *Moștenirea și devoluțiunea ei în dreptul RSR*, Ed. Academiei RSR, București, 1981, p. 254.

¹¹ M. Eliescu, *Curs de succesiuni*, Ed. Humanitas, București, 1997, p. 246.

practica judiciară anterioară, este de menționat că de esența legatului universal este vocația conferită legatarului, și nu emolumentul cules, ori în această situație faptul că legatarul nu va culege foloase efective, nu este de natură a contura soluția respectivă.

În concluzie, arătăm că legatul universal conferă vocație la întreaga moștenire, însă emolumentul cules de legatarul universal se va determina la data deschiderii moștenirii, fiind influențat de actele de dispoziție ale defunctului făcute în timpul vieții, precum și de prezența sau absența celorlalți moștenitori ai defunctului (legatari cu titlu particular, legatari cu titlu universal, moștenitori legali rezervatari), dar și de existența datoriilor și sarcinilor moștenirii. În alte cuvinte, datorită vocației sale la întreaga moștenire, legatarului universal îi va profita orice renunțare la moștenire, precum și orice cauza de ineficacitate care afectează legatele de care s-ar fi bucurat cei cu care legatarul universal ar fi intrat în concurs¹².

Pentru ipoteza în care testatorul lasă prin testament toate bunurile sale imobile, identificându-le pe toate în mod individual, fără a oferi însă legatarului vocație la întreg patrimoniul succesoral, este de menționat că nu ne aflăm în prezența unui legat universal, ci a unor legate particulare, ceea ce demonstrează că poate exista emolument maxim chiar și în lipsa unui legat universal, dacă aceste imobile ar alcătui întreg activul succesoral¹³, cum de altfel poate exista și legat universal fără emolument.

Sunt considerate a fi legate universale următoarele:

- legatul întregii moșteniri lăsate de testator;
- legatul tuturor bunurilor mobile și imobile ale testatorului;
- legatul nudei proprietăți a întregii moșteniri lăsate de testator, deoarece în acest caz legatarul este instituit proprietar al întregii universalități, iar la stingerea uzufructului va avea proprietatea deplină a întregii moșteniri¹⁴;
- legatul cotității disponibile a moștenirii, pentru că în această situație, dacă nu există moștenitori rezervatari sau în cazul în care cei care sunt chemați la moștenire nu pot sau nu vor să vină la moștenire, legatarul are vocație la întreaga moștenire lăsată de testator, dar în această situație trebuie analizat dacă intenția testatorului nu a fost aceea de a limita vocația legatarului exclusiv la cotitatea disponibilă a moștenirii¹⁵;
- legatul prisosului sau al rămășitei moștenirii, adică ceea ce rămâne după executarea legatelor cu titlu universal sau cu titlu particular. Acest legat îndeplinește condiția de a fi legat universal deoarece în situația în care ceilalți legatari numiți de testator nu pot sau nu vor să vină la moștenire, legatarul instituit în privința

¹² J. Kocsis, P. Vasilescu, *Drept civil. Succesiuni*, Ed. Hamangiu, București, 2016, p. 140.

¹³ D. Chirică, *Tratat de drept civil. Succesiunile și liberalitățile*, Ed. C.H. Beck, București, 2014, p. 280.

¹⁴ Fr. Deak, *Tratat de drept succesoral*, ed. a II-a actualizată și completată, Ed. Universul Juridic, București, 2002, p. 214.

¹⁵ M. Eliescu, *Moștenirea și devoluțiunea ei în dreptul RSR*, Ed. Academiei RSR, București, 1981, p. 254-255.

prisosului sau al rămășiței va culege întreaga moștenire, cu condiția ca testatorul să nu fi limitat vocația sa la o parte din moștenire și dacă nu există moștenitori rezervatari¹⁶.

În ceea ce privește modalitatea de desemnare a legatarului universal, arătăm că nu există o formulă prin care aceasta să fie făcută, astfel încât nu rămâne decât a se interpreta voința testatorului. Astfel, chiar dacă formula de desemnare a legatarului universal este greșită, spre exemplu, legatarul este desemnat ca fiind legatar cu titlu particular sau executor testamentar, trebuie interpretată voința testatorului, care în final ne va arăta dacă este vorba despre un legat universal, și nu de denumirea dată de testator în cuprinsul manifestării sale de ultimă voință. În concluzie, nu modalitatea de desemnare indicată de dispunător este cea care prezintă relevanță, ci intenția reală a dispunătorului, aceasta reprezentând criteriul de calificare.

3. Legatul cu titlu universal

Legatul cu titlu universal este acela care conferă legatarului vocație numai la o cotă-parte din universalitatea bunurilor testatorului. Este de menționat că această fracțiune trebuie să se circumscrie strict uneia dintre formele de expresie anume prevăzute de lege¹⁷ în art. 1056 C. civ. Potrivit art. 1056 alin. (1) C. civ., „legatul cu titlu universal este dispoziția testamentară care conferă uneia sau mai multor persoane vocație la o fracțiune din moștenire”. Astfel cum am menționat anterior, diferența între legatul universal și cel cu titlu universal este doar una cantitativă, ele având aceeași natură juridică, legatul universal conferă vocație la întreaga moștenire, în timp ce legatul cu titlu universal conferă vocație la o fracțiune din moștenire. Din nou nu este avut în vedere emolumentul efectiv cules, ci vocația la o fracțiune din moștenire conferită legatarului cu titlu universal.

În perioada de activitate a Codului civil de la 1864, potrivit art. 894¹⁸, erau apreciate a fi legate cu titlu universal:

- legatul tuturor bunurilor imobile;
- legatul tuturor bunurilor mobile;
- legatul unei fracțiuni din moștenire, aici cota putând să fie de 1/2, 1/3, 1/4 etc.;
- legatul unei fracțiuni din bunurile imobile;
- legatul unei fracțiuni din bunurile mobile.

¹⁶ Fr. Deak, *Tratat de drept succesoral*, ed. a II-a actualizată și completată, Ed. Universul Juridic, București, 2002, p. 214.

¹⁷ J. Kocsis, P. Vasilescu, *Drept civil. Succesiuni*, Ed. Hamangiu, București, 2016, p. 142.

¹⁸ Potrivit art. 894 din Codul civil de la 1864, „acest legat poate avea de obiect o fracțiune a moștenirii, precum jumătate, a treia parte sau toate imobilele sau toate mobilele sau o fracțiune din imobile sau mobile. Orice alt legat este singular”.

La aceste ipoteze prevăzute de textul legal indicat se adaugă legatul întregii moșteniri a minorului între 16 și 18 ani. Este de precizat că potrivit art. 807 din Codul civil de la 1864, minorul care a împlinit vârsta de 16 ani putea dispune prin testament de jumătate din bunurile de care putea dispune un major, ceea ce însemna că acesta putea dispune doar de o fracțiune din moștenire, aflându-ne în prezența unui legat cu titlu universal, și nu a unui universal. Astfel, în prezența moștenitorilor rezervatari minorul ar fi putut dispune de 1/2 din cotitatea disponibilă a moștenirii, iar în lipsa acestora de 1/2 din moștenire. Actualul Cod civil nu a mai preluat prevederile art. 807, în acest stadiu legislativ minorul neputând dispune de bunurile sale prin legat cuprinse în testament.

Enumerarea cuprinsă în art. 894 C. civ. de la 1864 era considerată a fi limitativă (la care se adaugă ipoteza prevăzută în art. 807 C. civ. de la 1864), motiv pentru care toate celelalte legatate, care nu erau universale, erau considerate legatate cu titlu particular. În acest sens s-au oferit următoarele exemple: legatul tuturor imobilelor dintr-o localitate, care era apreciat a fi un legat cu titlu particular datorită faptului că pentru a fi considerat un legat universal ar fi trebuit să se dispună de toate bunurile imobile, și nu doar de acelea dintr-o anumită localitate. Tot legat cu titlu particular a fost apreciat a fi și acela prin care s-a dispus de toate bunurile mobile cu o anumită destinație.

În actuala reglementare a Codului civil, art. 1056 alin. (1), punctează esența legatului cu titlu universal, respectiv vocația legatarului la o fracțiune din moștenire, iar în alin. (2) al aceluiași text legal indică ce reprezintă fracțiunea unei moșteniri. Astfel, „prin fracțiune a moștenirii se înțelege: a) fie proprietatea unei cote-părți din aceasta; b) fie un dezmembrământ al proprietății asupra totalității sau a unei cote-părți din moștenire; c) fie proprietatea sau un dezmembrământ asupra totalității ori asupra unei cote-părți din universalitatea bunurilor determinate după natura sau proveniența lor”.

În ipoteza reglementată de art. 1056 alin. (2) lit. a) C. civ. se încadrează:

- legatul unei cote-părți din întreaga moștenire cuprinzând totalitatea bunurilor mobile și imobile ale moștenirii. Dacă legatul nu se raportează la totalitatea bunurilor mobile și imobile, ne vom afla în prezența unui legat cu titlu particular;
- legatul unei cote-părți din nuda proprietate a moștenirii;
- legatul unei cote-părți din cotitatea disponibilă a moștenirii;
- legatul unei cote-părți din prisosul (sau rămășița) moștenirii.

În ipoteza reglementată de art. 1056 alin. (2) lit. b) C. civ. se încadrează legatul uzufructului (sau a altui dezmembrământ al dreptului de proprietate) asupra totalității moștenirii sau asupra unei cote-părți din moștenire.

În ipoteza reglementată de art. 1056 alin. (2) lit. c) C. civ. se încadrează:

- legatul proprietății sau al unei cote-părți asupra totalității bunurilor imobile;
- legatul proprietății sau al unei cote-părți din totalitatea bunurilor mobile;

- legatul proprietății asupra totalității sau asupra unei cote-părți din totalitatea bunurilor cumpărate sau din totalitatea bunurilor primite prin liberalități (donație sau testament) sau prin moștenire legală;

- legatul uzufructului sau al altui dezmembrământ al dreptului de proprietate asupra totalității sau asupra unei cote-părți din totalitatea bunurilor mobile sau imobile ori din totalitatea bunurilor cumpărate sau primite prin liberalități (donație sau testament) ori prin moștenire legală¹⁹.

Concluzionând, arătăm că obiectul legatului cu titlu universal este o cotă-parte din moștenire și că legatarul cu titlu universal nu poate profita de cota ce s-ar cuveni altui legatar cu titlu universal care nu vrea sau nu poate veni la moștenirea defunctului sau dacă în privința legatului făcut în favoarea sa intervine caducitatea, aceasta deoarece vocația sa vizează doar cota-parte cuvenită lui. În cazul în care un legatar cu titlu universal nu vrea sau nu poate veni la moștenire, ori în caz de caducitate a legatului, de această cotă vor beneficia doar moștenitorii legali sau legatarii universali ai defunctului. Dacă însă există moștenitori rezervatari sau legatari cu titlu particular, care nu vor sau nu pot veni la moștenire, iar drepturile acestora ar fi influențat cota-parte a legatarului cu titlu universal, de aceasta va profita legatarul cu titlu universal. Astfel, prin renunțarea moștenitorilor rezervatari se mărește cota-parte disponibilă a moștenirii și pe cale de consecință se mărește și emolumentul cules de legatarul cu titlu universal. La fel se întâmplă și în ipoteza în care legatarul cu titlu particular nu acceptă legatul făcut în favoarea sa, aceasta deoarece legatul particular urma a se executa din legatul cu titlu universal, ori, pe cale de consecință, legatul cu titlu universal va fi sporit cu valoarea legatului cu titlu particular ce astfel nu se mai execută.

Legatarul cu titlu universal are obligația de a suporta cota-parte corespunzătoare drepturilor sale din datoriile și sarcinile moștenirii, întrucât acesta este succesor al autorului său atât în drepturi, cât și în obligații, la fel ca în cazul legatarului universal. Din acest punct de vedere prezintă importanță stabilirea procentului în care legatarul cu titlu universal va suporta datoriile și sarcinile moștenirii. Pentru aceasta trebuie stabilită fracțiunea de moștenire pe care o denumim F . Valoarea tuturor bunurilor o vom denumi M iar valoarea obiectului legatului universal o vom denumi L . Va putea fi utilizată următoarea formulă $F=(L*100)/M$. Cu D vom nota valoarea datoriilor și sarcinilor moștenirii iar S va fi partea care trebuie să o suporte legatarul cu titlu universal din datoriile și sarcinile moștenirii. Va putea fi utilizată formula $S=(D*L)/M^{20}$.

¹⁹ G. Boroi, C.A. Angheliescu, I. Nicolae, *Fișe de drept civil*, ed. a 5-a, revizuită și adăugită, Ed. Hamangiu, București, 2020, p. 558.

²⁰ G. Boroi, C.A. Angheliescu, I. Nicolae, *Fișe de drept civil*, ed. a 5-a, revizuită și adăugită, Ed. Hamangiu, București, 2020, p. 558.

4. Concluzii

Studiul dedicat legatului a continuat cu analiza legatului universal, precum și a legatului cu titlu universal. În finalul studiului am indicat formulele matematice care pot ușura calculul în privința cotei-părți corespunzătoare drepturilor legatarului cu titlu universal din datoriile și sarcinile moștenirii, aceasta constituind un instrument util pentru practicienii dreptului implicați în dezbateri succesoriale.

Bibliografie:

- J. Kocsis, P. Vasilescu, *Drept civil. Succesiuni*, Ed. Hamangiu, București, 2016;
- Fr. Deak, *Tratat de drept succesoral*, ed. a II-a actualizată și completată, Ed. Universul Juridic, București, 2002;
- I. Nicolae, *Devoluțiunea legală și testamentară a moștenirii*, Ed. Hamangiu, București, 2016;
- G. Boroș, C.A. Angheliescu, I. Nicolae, *Fișe de drept civil*, ed. a 5-a, revizuită și adăugită, Ed. Hamangiu, București, 2020;
- M. Eliescu, *Curs de succesiuni*, Ed. Humanitas, București, 1997;
- M. Eliescu, *Moștenirea și devoluțiunea ei în dreptul RSR*, Ed. Academiei RSR, București, 1981;
- C. Hamangiu, I. Rosetti-Bălănescu, Al. Băicoianu, *Tratat de drept civil român*, vol. III, Ed. All, București, 1998;
- I.G. Mișuță, *Repertoriu de practică judiciară în materie civilă a Tribunalului Suprem și a altor instanțe judecătorești pe anii 1969-1975*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976;
- D. Chirică, *Tratat de drept civil. Succesiunile și liberalitățile*, Ed. C.H. Beck, București, 2014.